

Glem det hvis du kan

Helen Krag

I gennem flere årtier var mit forskningsfokus minoriteter, primært i det hedengangne Sovjetunionen. Jeg har forsket i sovjetiske minoriteter siden 1980. Fra 1990 indtil 2012 var jeg leder af Afdeling for Minoritetsstudier på Københavns Universitet og fortsatte også derefter at forske og skrive.

For mig er minoriteter grupper i samfundet der ikke dominerer og derfor ikke er med til at bestemme hvad der er normalt, deriblandt hvad der kan siges og skrives om dem og af dem. Jeg blev minoritetsforsker fordi jeg ville forske i det uskrevne og det usagte, om det forbudte og det skjulte. I Sovjetunionen, det land jeg valgte til mit forskningsområde, var der en norm for alle, en vej at gå: fra hovedstaden og ud i landet, fra kommunistpartiet ud til sociale grupper og til det enkelte menneske. Andet måtte ikke tænkes. Man beordrede folk til at glemme alt andet. Meget information blev slettet, ikke kun fra hukommelsen, men også fra opslagsværker og landkort. Tavshed og fortielse var vigtige styreelementer.

På den armenske kirkegård

I 1988 var jeg på forskningsophold i Moskva og Alma-Ata i Kasakhstan med et projekt om minoritetssprogs vilkår. Som flere gange før boede jeg i Moskva på Videnskabsakademiets store gæstehotel ved Oktober pladsen, et hotel som ikke eksisterer længere. Man kunne dengang kun vanskeligt vælge selv hvor man ville bo og det var et OK-sted som lå centralt. Man kunne endda købe lidt mad i en buffet. Der var næsten altid mørkt brød, hårdkogt æg og en kold karbonade at få. Det var ikke uden betydning i et land hvor det at skaffe mad ellers var forbundet med at stå i lange køer foran næsten tomme forretninger.

En morgen faldt jeg i buffeten i snak med en anden udenlandsk forsker. Jeg fortalte om min interesse for minoriteter og fik et tip: "Tag ud til den armenske kirkegård. Der er noget i gære. Hver søndag mødes folk for tiden derude og snakker. Men vær forsigtig, der er politi og sikkerhedsfolk alle vegne." Klart at jeg fulgte denne anbefaling den førstkommende søndag, som var den 10. september. Jeg tog ud med metroen og gik forbi rækker af politi- og sikkerhedsfolk ind gennem en stor, vinrød murstensport til den armenske kirkegård. Jeg blev overrasket over at se så mange mennesker derinde. Alle,

de såvel som jeg, vidste at det ikke var velset at folk samles i større grupper med mindre det var organiseret fra toppen. Nu forstod jeg opbuddet af vagter udenfor kirkegården. Der var noget særligt over at betjentene udenfor ikke bevægede sig inden for begravelsespladsen. Stemningen var anspændt.

Jeg gik lidt rundt blandt de overraskende mange fremmødte; jeg lyttede og observerede. Pludseligt lagde jeg mærke til at nogle af mændene inde på kirkegården i skjul trak små lapper papir op af deres bukselommer og tasker og viste dem i smug til andre, bag ryggen eller bag en hånd, i hvert fald så hemmeligt som muligt. "Hvad er det for nogle sedler I har som andre ikke må se?" spurgte jeg en jeg var faldet i snak med. "Folk finder årstal for hvornår Nagorno-Karabagh blev lagt ind under Aserbajdsjan. De finder dem forskellige steder, den ene fandt noget i en bog fra dengang som lå i en kælder. En anden har fundet noget på sin arbejdsplads i en skuffe han egentlig ikke måtte åbne, jeg selv fandt et avisudklip i min farfars gamle kuffert på loftet."

Det var ikke den samme dato folk fandt frem til, hos nogle stod 1923, hos andre 1924, og atter andre havde åbenbart andre årstal. Men alle var forbavsede og bevægede, ind imellem nærmest ekstatiske over at have fundet noget efter at historien om Nagorno-Karabagh havde været fortiet i årtier. "Det regnes for en statsfjendtlig handling at undersøge det," tilføjede manden. Det var så tydeligt at de intet vidste, at alt var blevet holdt hemmeligt for dem gennem årtier og at de nu i tiden for *glasnost* måske kunne få svar på deres stille spørgsmål.

Jeg kom til at tænke på udtrykket "Fortielsens sammensværgelse" som jeg kendte fra forskningen om folkedrab. Det er en tavshed, som alle der kommunikerer, bidrager til. Den ene part tier for at holde ydmygelsens smerte ud, og den anden part tier for at kunne bære skylden. Deraf opstår en skammens identitet. Når tavsheden brydes, når det hemmeligholdte kommer op til overfladen kan ofrene anerkende sig selv. De kan kæmpe for også at blive anerkendt af skadevolderen som dog oftest kvier sig ved at stå ved forbrydelsen. Hvor svært var det da ikke for tyrkerne at vedkende sig massebordet på armeniere, for nazisterne med hensyn til jødemordene og altså også det sovjetiske samfund i forbindelse med deportationerne og deres følge.

Nagorno-Karabagh er, som alle der er interesseret i Kaukasus ved, en armensk enklave i Aserbajdsjan. Selve navnet hentyder til områdets historiske mangfoldighed og befolkningsblanding. *Nagorno* er russisk for højland, *kara*

er tyrkisk for sort eller mørk, *bagh* (på russisk ofte stavet *bakh*) kommer fra farsi (eller kurdisk) og betyder en have med træer.

Armenierne fra Nagorno-Karabagh i Aserbajdsjan var på kirkegården nemt at skelne fra armenierne fra selve Armenien. Mens de sidste talte indbyrdes armensk, kommunikerede folk fra den armenske minoritet i Aserbajdsjan på russisk, både med mig og med de andre armeniere. Som minoritetsforsker vidste jeg at det var ganske normalt, en almindelig udvikling at minoriteter mistede deres sprog fordi man de fleste steder ikke underviste i folks eget sprog. I Sovjetunionen var de henvist til russisk-sprogede skoler som fandtes overalt. Mens jeg var i Moskva mødte jeg en dansk journalist og vi lavede en timelang radioudsendelse om begivenheden på den armenske kirkegård i september 1988.

Armenierne i Nagorno-Karabagh blev efter Mikhail Gorbatsjovs annoncering af en åbenhedspolitik mere åbne omkring den diskrimination de var udsat for i Aserbajdsjan. Nagorno-Karabakh's områdesovjet anmodede i februar 1988 både den aserbajdsjanske og den sovjetiske ledelse om at blive lagt sammen med Armenien. Men både Azerbajdsjans Øverste Sovjet och Sovjetunionens Øverste afviste anmodningen. I Nagorno-Karabaghs hovedby Stepanakert samledes titusindvis af armeniere til demonstration. I Armeniens hovedstad Jerevan kom det til massedemonstrationer der støttede Karabagh og Karabagh-komiteen blev dannet.

En af mine russiske bekendte var antropologen Galina Starovojtova. Hun brækkede sit ben mens hun var på feltarbejde i Armenien netop da sovjetiske tropper blev sat in i Jerevan. Da der blev valg til Sovjetunionens folkekongres 1989 overtalte nogle af de indelukkede armenske politikere Galina, som var russer, til at stille op for dem. Hun blev valgt ind – og dermed begyndte hendes transformation fra forsker til politiker. Hun blev del af den demokratiske reformfløj med blandt andet dissidenten og atomfysikeren Andrej Sakharov. Hendes politiske hovedinteresse var ligesom hendes videnskabelige etniske konflikter og minoriteter.

Som politiker insisterede hun på at den internationale ret til selvbestemmelse også måtte gælde i Sovjetunionen. Jeg besøgte hende sammen med Juraprofessor Erik Siesby, formanden for den danske Helsinki-komité, i Moskva. Hun havde da besøg af mændene fra Karabagh-komiteen som efter et fængselsophold igen var på fri fod. Erik Siesby diskuterede længe komiteens anliggender med hende med mig som tolk. I 1990 var Galina til et

møde i København og besøgte også mig i mit hjem. Galja, som alle kaldte hende, blev myrdet i november 1998, brutalt skudt ned i sin trappeopgang i Sankt Petersborg Sandsynligvis fordi hun undersøgte korrupsionen blandt konkurrenter. Hun var den første af mange bekendte der blev myrdet. Galina Starovojtova kunne fortjene en hel bog, i mit liv har hun spillet en rolle, først og fremmest for mit forhold til Kaukasus.

I en abkhasisk avis

Et lignende konfliktpotentiale som i den armenske enklave i Aserbajdsjan opstod i Georgien. Pludselig hviskede nogle af mine bekendte i Moskva om abkhasernes holdning: De ville ikke længere kues af den centrale regering. Også her blev det diskuteret hvordan og hvornår man var kommet under Georgien. Folk ville vide alt det de hidtil ikke måtte vide. En dag bad en ung forsker mig om et møde hvor hun stak mig et eksemplar af den abkhasiske avis *Sovetskaja Abkhazija* fra den 8.7.1989 som indeholdt en artikel under overskriften "Hvem er vi abkhasere?" [Kto zje takie abkhaztsy?]. Dette spørgsmål havde ingen turde stille blot kort tid forinden, i hvert fald ikke i håb om at få et svar. Nu stod der en hel artikel der fyldte næsten en halv avisside.

Ifølge overbringeren af avisen måtte ingen få at vide at hun havde den og at hun oven i købet delte den med mig, en udlænding. Det kunne have ført til bortvisning fra hendes stilling som krævede at hun var etnisk neutral, at hun ikke havde forbindelser til Abkhasien, morens oprindelsessted. Igen: Fortieller og hemmelighedskræmmeri var et gennemgående træk i sovjetisk minoritetspolitik. Det siger noget om hvad reformkursen havde ført til. Glasnost var mere end åbenhed – den betød også transparens.

Mange politikere i Moskva, inklusive fornyeren Mikhail Gorbatsjov, forstod ikke hvad der foregik. Og menigmand heller ikke. Hvorfor var de så utilfredse ude i landets hjørner? Er de nationalistiske bøller alle sammen? Er de alle modstandere af reformerne? Som en kvinde jeg mødte i en forskningsinstitution i Moskva udtrykte det: "My ob etom ne znali." (vi vidste det ikke). Hun var ikke den eneste der intet vidste om situationen i udkanten af staten.

Etnisk hotspot

Jeg var ikke ekspert i Kaukasus på denne tid, men som sagt generelt interesseret i minoriteter og minoritetsregioner. Det var nok til at jeg de følgende år blev bedt om at komme til konferencer og skrive artikler. For blot at nævne nogle få, var jeg i januar 1991 rapportør ved en arbejdsgruppe om Armenien, Aserbajdsjan og Georgien i forbindelse med en konference om

Fra conference om Transkaukasus på Dansk Center for Menneskerettigheder. T. v. Nodar Natadze, formand for Georgiens Folkefront, t. h. Mikhail Saakasjvili, dengang i det georgiske Udenrigsministerium. Kilde: Information maj 1992.

etniske konflikter i Oslo og i foråret 1992 var jeg moderator ved et møde om konfliktløsningsmuligheder mellem Georgien og Sydossetien i forbindelse med en konference på Det Danske Center for menneskerettigheder "Nationalism and Minority Issues in the CSCE-Region. International Dialogue on Security and Co-operation in Transcaucasia". Her mødte jeg bl.a. en ung Mikhail Saakasjvili, lige vendt tilbage fra USA (han blev Georgiens præsident i 2004), Nodar Natadze som var formand for den georgiske folkefront og som til min glæde talte flydende tysk og nogle sydossetiske politikere. Jeg tror at det var takket være mit kvinde-køn og mit venlige væsen udover naturligvis mit kendskab til konflikterne, at jeg kunne få dem til at sætte sig ved samme bord. Det havde de nægtet konsekvent indtil jeg

dukkede op. Det føltes tilfredsstillende at være med til at skabe dialog.

Ikke at det dog hjalp... Jeg nåede i denne tid også at skrive et bidrag om Georgien til Danmarks Radios journalist Vibeke Sperlings bog om de femten lande der opstod da Sovjetunionen brød sammen.

Mit fokus lå dengang på Centralasien. Det var denne baggrund der gjorde at jeg blev inviteret til at optræde ved det svenske Udenrigspolitiske Institut i Stockholm i december 1992 (Minorities, Human Rights and the CSCE-Process) om etniske hotspots i Sovjet. Jeg blev ringet op af Gerald Nagler,

formanden for den svenske Helsinkikomité, som jeg havde mødt et par år forinden. Han ville have mig til at holde et oplæg om Centralasien, et område jeg havde fortalt ham om. Jeg takkede nej med ordene “Hvis I vil have noget om etniske hotspots må I finde nogen der ved noget om Kaukasus, jeg gør ikke. Der skal nok være nogen i Sverige”, sagde jeg.

Jeg blev overrasket da jeg flere måneder senere blev ringet op igen fordi de angiveligt ikke havde kunne finde nogen med den kompetence de efterspurgte. “Du må da kunne forklare os hvorfor du siger at det er Kaukasus der er det vigtigste etniske hotspot nu.” Det havde de ikke selv hørt om, sagde han.

Derfor rejste jeg til Stockholm og optrådte med mine hypoteser. Det er trods alt lidt nemmere at forklare hvilke input der førte til min konklusion end at udrede grundig forskning i dybden og for andre. Jeg begyndte mit foredrag med sætningen “The Caucasus is an issue of primary urgency. If not taken care of in the utmost conscientious way it might one day in the future make Europe look back at the Balkan war as just a warm up exercise.” Det var noget dramatisk formuleret, men jeg var ret overbevist om at det var korrekt. Mit oplæg førte til det mærkværdige resultat at jeg ufortjent kom til at stå i i flere organisationers kartoteker som kaukasusekspert. Derefter skrev jeg mine tanker i forhold til Stockholm-oplægget ned til en artikel. Den kom i omarbejdet form under overskriften “The Caucasus – a Troubled Region at the Rim of Europe” i tidsskriftet *Regional Contact* 93.

Kaukasus har altid interesseret mig på grund af regionens etniske og sproglige mangfoldighed, men min aktuelle forskningsmæssige interesse blev pirket til ved netop dette tilfælde. Jeg blev nødt til at tilegne mig en ekspertise, fordybe mig i Kaukasusregionens væsen og problemer.

Rejse til Nordkaukasus

For at tilegne mig en ekspertise måtte jeg rejse til Nordkaukasus som jeg overhovedet ikke kendte til. Jeg havde dog en studerende, kulturgeografen Lars Funch Hansen, som havde fortalt om regionen og som havde været på feltarbejde i det nordlige Kaukasus’ bjerge. Lars skrev en opgave som jeg var vejleder af, det var på denne måde vi lærte hinanden at kende. Vi kom senere til at lave flere publikationer sammen. Han skrev desuden en ph.d.-afhandling om tjerkeser som jeg også fulgte tæt. Indtil vi mødtes var hans fortællinger

om det nordlige Kaukasus nok det mest troværdige om regionen jeg kendte til.

Helen Krag til møde med den tjetjenske præsident Dsjokhar Dudaev, 7.11.1993. Kilde: Ib Faurby

Jeg havde været i Sotji i 1960, da jeg var ganske ung, men dengang anede jeg ikke noget om den etniske struktur i Sovjetunionen. 10 år senere skrev jeg en lille universitetsopgave om regionens geografi hvor jeg fremhævede Kaukasusregionen for dens mangfoldighed, og igen ti år senere, i begyndelsen af 1980'erne besøgte jeg de tre sydkaukasiske republikker Georgien, Armenien og Aserbajdsjan som turist. Også dette var længe siden og mine iagttagelser var ikke videnskabelige. Der skulle mere til.

Meget passende med mine ønsker om at lære mere fik jeg et tilbud fra docent Märta-Lisa Magnusson om at komme med på en rejse til Nordkaukasus som hun organiserede for en lille gruppe forskere og journalister. Hun var kendt i Danmark for at arrangere fagligt udbytterige rejser. Både Märta-Lisa Magnusson og Lars Funch Hansen blev senere ansat på Caucasus Studies vid Malmö högskola. Rejsen i 1993 gik til Dagestan, Tjetjenien, Ingusjetien og Nordossetien. Da vi kom til Vladikavkaz i Nordossetien, kom Lars pludseligt gående selv om han var i Balkarien, længere vestpå. Rygter går hurtigt i Kaukasus.

Det var bestemt ikke nogen luksusrejse, men alt det vi oplevede på denne rejse i en uudviklet region var at regne for en udpræget efteruddannelse. Min viden om konflikter var til at føle i Prigorodnyj-distriktet, hvor fordrevne

ingusjetere boede i usle vogne uden nogen form for bekvemmeligheder. Sammen med Lars Funch skrev jeg senere en rapport til FN om netop Prigorodnyj-konflikten.

Tjetjenien

Det største indtryk på rejsen gjorde Tjetjenien på mig. Her besøgte vi flere af de nyligt grundlagte politiske partier og forskellige forskningsinstitutioner. Vi var også i audiens hos Tjetjeniens præsident Džokhar Dudaev. Han havde været flyvergeneral i Estland og mente at hvad der gjaldt for Estland måtte også gælde for Tjetjenien. Han var en veltalende, karismatisk og en dedikeret leder, på en og samme tid analytisk og emotionel. Selv om han næppe var demokrat men nærmere autoritær så tog han et ansvar da Tjetjenien var i problemer. Også han blev for øvrigt myrdet. I 1996 blev han skudt ned på en mark gennem en satellittelefon af nogen med magt i Moskva. Men det var altså senere. Nu kunne vi besøge ham og høre ham berette om sine overvejelser.

En nat i Groznyj i Tjetjenien delte jeg værelse med brigadegeneral Michael Clemmesen og journalist Vibeke Sperling. Det var vidende rejsekammerater og topprofessionelle med hensyn til Sovjetunionen, historien og politiken. Vi havde fået at vide at der var udgangsforbud om natten og da der ved 22-tiden udbrod skyderier tæt på begyndte jeg at blive nervøs, men generalen forklarede hvor langt skyderierne var væk og hvor farlige eller bedre: hvor ufarlige de var for os. Det var god at udveksle formodninger på et kvalificeret grundlag.

Deportationer

Det som betød mest for mig og mit efterfølgende engagement var en ophobet bunke gamle tjetjenske gravsten som vi så i republikkens næststørste by, Sjali. Stenene var rester af gamle begravelsespladser som sovjetstyret havde brugt ved vej- og husbyggeri efter at tjetjenere i 1944 (i lighed med andre kaukasusfolk) var blevet forvist fra Tjetjenien og under usle betingelser deporteret til Centralasien og Sibirien.

Udvisningen var ikke varslet og varede kun få dage. Folk blev gennet fra deres landsbyer og kørt i lastbiler ned til togstationer hvor der allerede stod lukkede togvogne. Dem blev de læsset i uden tilstrækkelig mad og drikke. Mange døde allerede på vej til Centralasien, andre døde senere under selve deportationen, hvor familier blev læsset af forskellige steder og ofte adskilt og hvor de ofte måtte begynde med at bo i jordhuler. Det var dem forbudt at

flytte sig andre steder hen. De – dvs. hele folket – blev officielt erklæret for

Muslimske gravsten, samlet på torvet i den tjetjenske by Sjali, november 1993. Kilde: Helen Krag's privatarkiv

kriminelle forrædere og den lokale befolkning blev advaret mod dem. Tjetjerne (og ingusjeterne) mistede alle deres rettigheder.

Deres huse og landsbyer i Nordkaukasus blev givet væk til andre, og deres republik forsvandt fra alle landkort og encyklopædier. Det var i årtier forbudt at skrive om begivenheden

eller foretage forskning i arkiverne. Der var erklæret et overordnet bud: I eksisterer ikke længere. Det var således et ekstremt tilfælde af styret ydmygelse, fortielse og usynliggørelse.

Først med Sovjetunionens undergang fik vi kendskab til detaljer. Den første historiske artikel om deportationerne udkom i 1990 (!) og den første samling af dokumenter, øjenvidneberetninger og erindringer udkom ikke før 1993. Først nu kunne man orientere sig om hvad der virkelig var sket. Det var historikeren Nikolaj Bugaj som udgav den første dokumentsamling, hvori man kunne læse at Lavrentij Berija, Sovjetunionens sikkerhedschef, som selv kom fra Georgien, den 22. februar 1944 i et telegram til Stalin meddelte at der var registreret 459.486 personer (tjetjenere og ingusjetere) som skulle forflyttes i løbet af 8 dage. I et andet telegram skrev han at deportationen ville begynde ved solopgang den 23. februar 1944 og at man agtede at omringe området for at hindre befolkningen i at flygte. Og slutteligt handlede et dokument underskrevet den 7. marts 1944 af selveste præsidenten for landets Øverste Sovjet, Mikhail Kalinin, om det territoriale forsvindingsnummer: Den Tjetjensk-Ingusjiske ASSR blev likvideret og fordelt mellem Dagestan, Nordossetien, Georgien og Stavropol Regionen i den Russiske Republik. NKVDs deportationsafdeling bekræftede efter krigen at "144.704 personer omkom i perioden 1944 til 1948, herunder: 101.036 i Kasakhstan, 16.052 i Usbekistan"

– Det er næsten hver tredje af de deporterede som er registreret som døde på blot fire år!¹

Da de første overlevende begyndte at vende tilbage til Tjetjenien efter 1957 blev de modtaget som fjendtlige ballademagere. Det kom til en del sammenstød og pogromer mod de hjemvendte tjetjenere. Mange steder var det forbudt for de hjemvendte at slå sig ned. Mange gjorde det alligevel, men det betød at de var udelukket fra enhver social støtte. Gennem årtierne demonstrerede tjetjenere forgæves for at få deres rettigheder tilbage.

Og nu, i 1990'erne, havde tjetjenere stabledet stenene oven i hinanden i håbet om at der var bedre tider og at de nu kunne bygge et mindesmærke over deres lidelser under Stalintidens store deportationer. I 50-året for deportationerne ville man højtideligholde mindedagen med en offentlig begivenhed. Mindedagen blev ikke til noget fordi der selv i februar 1994, flere år efter Sovjetunionens sammenbrud, ikke var ledende politikere fra Moskva der agtede at komme til Tjetjenien for i det mindste at holde en tale hvor man gav udtryk for at det der skete dengang ikke var i orden. Der kom NUL repræsentanter fra det offentlige Rusland. Mindesmærket blev heller ikke til noget fordi der manglede penge.

Den måde tjetjenerne talte om deportationerne på – eller ikke talte om dem på – mindede mig om min families lavmælte omtale af deportationer af jøder fra Centraleuropa i Hitlertiden. Ingen talte åbent om det, det var et tabuiseret sprog. Som om det ikke eksisterede. Måske gjorde det for ondt at tale om det og måske ville man beskytte sine børn? Men jeg genkendte de underliggende følelser i det usagte. Jeg fik en fornemmelse af deres store sorg over de tab enhver familie døjede med og de traumer de aldrig havde fået bearbejdet. De havde heller aldrig fået en undskyldning for overgrebene. Russere talte kun med foragt om dem. Tjetjenerne var vrede og ville være uafhængige af Rusland. Jeg fornemmede at der her lå kernen til deres utilfredshed, deres oprørsstemning og deres kampvilje.

Ingen af dem vi talte med fortalte af sig selv noget om deportationerne som dog var et åbent sår. Jeg kender til de sår der opstår efter deportationer og drab fordi min egen familie også var præget af dem. Jeg kender derfor også til hvor tavse de overlevende ofte forholder sig. Det gjorde det måske lidt nemmere for mig at fornemme sårene og for at spørge forsigtigt ind til dem. Dem jeg mødte havde gennem årtier fået at vide at det ikke var noget man

¹ Jeg har blandt andet beskrevet deportationerne i bogen *An die Vielfalt*, Krag (1994).

talte om. Deportationerne var en af de mange tavshedsforpligtelser som landet var så rig af. Man skulle virkelig spørge med forsigtighed og omhu for at få en flig af denne fortælling, som alle familier var berørt af. Ikke så mærkeligt at en film om deportationerne (af Hussein Erkenov) kom til at få titlen: *Prikazano zabyt'*, beordret til at glemme. Den blev for øvrigt forbudt i Rusland.

Det var måske på grund af min personlige historie at jeg fra første færd kunne fornemme og forstå nogle af de sår tjetjenere har fra deportationsårene 1944-57, og at jeg kunne forudse at krigen måtte komme? Det var let for mig at identificere mig med denne del af tjetjensk og ingusjetisk historie. Det er ikke så mærkeligt at tjetjenerne ikke havde tillid til styret i Moskva som havde hældt ringeagt og disciplinerende ordrer ud over dem og som ikke engang efter Sovjetunionens endeligt kunne indrømme det de havde gjort forkert. Det var ret almindeligt i Moskva at kalde kaukasierne for "de sorte". Jeg besluttede at skrive om deportationerne og om Kaukasus når jeg kom hjem og når jeg havde sat mig ind i områdets historie og fortrædeligheder – og det holdt jeg.

"Kaukasusekspertise"

Efter hjemkomsten fra Nordkaukasus foreslog jeg Minority Rights Group i London (MRG) at skrive en rapport om minoriteterne i Nordkaukasus sammen med Lars Funch. Det var ikke nogen nem opgave fordi der stort set ikke forelå tilforladelige og aktuelle publikationer om regionens historie og aktuelle situation, men vi skrabede alt sammen vi kunne få fat i af historiske tekster. Vi havde også dokumenter med fra regionen, og så var der naturligvis vores egne erfaringer fra besøgene i regionen. Det kan være svært at forstå for udenforstående at vidensniveauet kunne være så ringe. Men som nævnt var det en udbredt strategi fra systemets side at fortie kendsgerninger om og for minoriteter. Det lykkedes os at skrive en engelsksproget beretning om de mange minoriteter i Nordkaukasus og om baggrunden for de mange aktuelle konflikter. Den blev peer-reviewed og vi fik en del brugbare kommentarer fra vores ukendte bedømmere som vi kunne medtage.

Denne publikation udkom lige tids nok til et OSCE-møde i Budapest hvor MRG uddelte den til alle deltagere. I selvsamme uge begyndte Ruslands invasion af Tjetjenien som var årsagen af hvilken fulgte den russisk-tjetjenske krig. På en af de første sider i vores lille bog stod der at dette ville kunne ske

hvis ikke man gjorde noget. Vores tekst viste sig at være det eneste tilgængelige aktuelle materiale på engelsk om regionen og den fik derfor stor udbredelse. Flere internationale medier ringede. Jeg husker i hvert fald at have talt med *BBC*, *International Herald Tribune* og en fransk avis. Det føltes godt at kunne videregive viden om en region ingen syntes at kende. I første omgang vandt de desperate tjetjenere krigen mod russerne, men de tabte i sidste ende. Men det er en anden historie, for så er vi i den russiske præsident Vladimir Putins epoke og hans voldsomme fremfærd i Tjetjenien.

Dagen efter den russiske hær var gået ind i Tjetjenien i december 1994 fik jeg en e-mail fra en kollega i Georgien, hvori der kun stod et ord: "Kassandra". *Kassandra* var ifølge græsk mytologi datter af kongen af Troja. Hun havde profetiske evner, men var dømt til at ingen tog notits af hendes forudsigelser. *Kassandra* forudså krigen og Trojas fald. Jeg havde forudsagt krigen i Tjetjenien som i sidste ende kunne vindes lige så lidt som krigen i Troja i antikken. Det må være det mailen hentydede til. Min georgiske kollega måtte i hvert fald have læst noget jeg havde skrevet og sendt ham.

Senere oversatte min gode russiske ven og kollega, Nikolaj Vakhtin, bogen til russisk og sørgede også for at den udkom i Skt. Petersburg. Derved blev den tilgængelig for de folk, vi havde skrevet om, så de selv kunne læse og kommentere teksten. Vi fik tilsendt mindre rettelser, men fik også at vide at mange læsere af den russisksprogede version blev overraskede over det de kunne læse fordi de ikke selv anede ret meget om deres eget folks og deres republiks historie. Som sædvanligt undlod det sovjetiske styre helt bevidst at fortælle noget som helst der havde noget med virkeligheden at gøre.

Det siger sig selv at når man først er udnævnt til ekspert på et område er der mange anmodninger om at fortælle mere. Det gjorde jeg så, både i form af rapporter, i medier, i foredrag og i diverse tidsskrifter. I Danmark såvel som i udlandet. Nordkaukasus kom til at fylde meget mere end jeg havde forudset. Kaukasustemaet kom nærmest til at klistre til mig fra 1994 og indtil jeg forlod universitetet i 2012, og i mindre omfang også derefter. Utallige gange blev jeg indkaldt som ekspert til de store mediers udsendelser. Jeg fulgte krigen i Tjetjenien fra dens spæde begyndelse til landets ødelæggelse og siden til indførelsen af et diktatur.

Jeg var med til at stifte den danske Tjetjenienforening og Dansk Selskab for Kaukasusforskning som jeg i perioder var formand for. Ikke mindst var

det vigtigt for mig at informere danskerne om tjetjenernes sag og få dem til at forstå baggrunden. Jeg følte, at jeg skyldte både danskere og tjetjenere noget som jeg havde fået indsigt i via mit arbejde. Befolkningen i Danmark var nok den der havde eller kunne have det allerbedste kendskab til regionen. Informationsniveauet om Tjetjenien og krigen var i hvert fald højere i Danmark end mange andre steder. Det var vi en hel gruppe af forskere som bidrog til.

Krigene i Tjetjenien blev den konflikt der kostede flest liv og endte ved Moskvas hjælp i et diktatur. Forløbet lignede dog de andre minoritetskonflikter: Efter kuppet mod reformerne i 1991 erklærede Tjetjenien sig formelt uafhængigt lige som andre republikker havde gjort det. Tjetjenien ville være demokratisk selv om kun få sandsynligvis havde en idé om hvad det betyder. I 1999 invaderede den russiske hær endnu engang Tjetjenien med en ikke før set aggressivitet for at få ro i den sydlige provins. Bagefter lå Tjetjenien i ruiner og hundredtusinder var døde.

Jeg vil ikke beskrive udviklingen her, det har jeg gjort i publikationer og foredrag, men det er vigtigt for mig at pege på at konfliktmønstret lignede de andre. Derfor kunne det forudsiges og beskrives. Man kunne kun vanskeligt se rationalet i konfliktudviklingen uden at også at se de skæve minoritetsmajoritetsforhold. Sovjetunionens sammenbrud var ingenlunde fredeligt fordi den ene af konfliktparterne kunne gribe ind med overlegen våbenmagt og gjorde det. Jeg fulgte konflikten tæt, jeg kendte mange der var aktive, jeg oplevede at mange af dem jeg kendte døde og endnu flere flygtede, også til Danmark.

* * * *

Det land jeg havde studeret, Sovjetunionen, eksisterer ikke længere. Siden dengang er intet gået som ventet. I begyndelsen af 1990'erne håbede folk på demokrati, frihed og åbenhed uden at de dog endnu helt vidste hvad det indebærer, men de har hverken fået det ene eller det andet. Men dengang var luften mættet af spænding og forventninger om noget godt.

Forandringerne efter Sovjetunionens sammenbrud fik mig til at skælve indeni. Det var ikke kun det gode der vandt frem, men også radikale kræfter der brugte voldsomme og voldelige metoder. I slipstrømmen af disse forandringer døde flere mennesker jeg kendte personligt. Der var gode venner

iblandt, også nogle jeg havde samarbejdet med og nogle som havde været på besøg i mit hjem i København. Æret være deres minde!

Litteratur

- Bugaj, N.F. (1990). Pravda o deportatsii tjetjenskogo i ingusjskogo narodov. *Voprosy istorii* 7, 32-44.
- Krag, Helen. (1994). An die Vielfalt. *En slavist i humanismens tegn. Festskrift til Kristine Heltberg*, Københavns Universitets Østeuropainstitut
- Krag, Helen. (1994). The Caucasus – a Troubled Region at the Rim of Europe. *Regional Contact* 93, 34-44.
- Krag, Helen Liesl & Lars Funch Hansen. (1994). *The North Caucasus. Minorities at a Crossroads*. Minority Rights Group International, London.
- Kto-zje takie abkhaztsy? *Sovetskaja Abkhazija*, 08.07.1989.
- Sperling, Vibeke (red.) (1991). Sovjetimperiet i opløsning – om de femten nye lande på verdensscenen. København: Danmarks Radio.

Kort om forfatteren

Helen Krag

Helen Krag er Ph.d. (Østeuropastudier), Københavns Universitet, cand.mag. i russisk og sprogpsykologi. Hendes særlige interesseområder er minoritets-majoritetsrelationer i Østeuropa med særlig fokus på det tidligere Sovjet, minoritetsrettigheder og minoritetsteorier. Fra 1990 indtil 2012 var hun leder af Afdeling for Minoritetsstudier på Københavns Universitet.

Helen Krag har været medlem af repræsentantskabet for Dansk Udenrigspolitisk Institut (DUPI); medlem af International Board for Minority Rights Group, London; medlem af Herausgeberkreis für Jahrbücher der Geschichte Osteuropas, München; medlem af Styrelsen för Multietnisk Forskning, Uppsala Universitet; medlem af bestyrelsen Dansk Center for Holocaust og Folkedrabsstudier (DCHF). Tidligere formand for Dansk Selskab for Kaukasusforskning.

Valda arbejten

- Krag, Helen Liesl. (1991). Georgien: Mellem Asien og Europa. I: Vibeke Sperling (red.) *Sovjetimperiet i opløsning*. Danmarks Radio, s.166-171.
- Krag, Helen Liesl (1993). The Caucasus – A Troubled Region at the Rim of Europe. In: *Regional Contact*, pp. 34-44.
- Krag, Helen. (1994). An die Vielfalt. En slavist i humanismens tegn. *Festskrift til Kristine Heltberg*, Københavns Universitets Østeuropainstitut
- Krag, Helen. (1994). The Caucasus – a Troubled Region at the Rim of Europe. *Regional Contact* 93, 34-44.
- Krag, Helen Liesl & Lars Funch Hansen. (1994). *The North Caucasus. Minorities at a Crossroads*. Minority Rights Group International, London.
- Krag, Helen Liesl, Bloch, Chr. & E. Schumme. (1995) *Georgia – A Country Report*. Genève: UN Human Rights Centre.
- Krag, Helen Liesl & Hansen, L Funch, (1996). *Severnyj Kavkaz: narody na pereputje*, St. Peterburg: Izdatelstvo Evropejskij Dom, (opdateret russisk udgave af 1994-udgivelsen).
- Krag, Helen Liesl (1996) Minoritetspolitik i Kaukasus, i: J. Kühl (red.): *Mindretalspolitik*, København: DUPI, s. 317-376.
- Krag, Helen Liesl with Funch L. (1997). *On the Situation in the Prigorodny District*. Geneva: UNHCR.

- Krag, Helen Liesl. (1997). The Break-up of the USSR and the Dynamics of 'Ethnic Conflict'. In: *Proceedings of International Peace Studies Symposium '96 in Okinawa*, Session 3: Coming out of Ethnic Violence, s. 186-206.
- Krag, Helen. (1997-99). Bidrag til den *Store Danske Encyklopædi* om kaukasiske folk.
- Krag, Helen (2002) (med Lars Funch Hansen) *Nordkaukasus – Folk og politik i en europæisk grænseregion*. Museum Tusculanum, København.
- Krag, Helen (2003). Etnicitet, sprog, kultur, I: Ib Faurby og Märta-Lisa Magnusson (red.): *Korsvej og minefelt. Kultur og konflikt i Kaukasus*. Systime Academic, Århus.
- Krag, Helen (2003). Prigorodnyj-konflikten, I: Ib Faurby og Märta-Lisa Magnusson (red.), *Korsvej og minefelt. Kultur og konflikt i Kaukasus*. Systime Academic, Århus.
- Krag, Helen (2003). Chechnya and the Caucasus. I: F. Daftary & St. Troebst (eds): *Radical Ethnic Movements in Contemporary Europe*. Berghahn Books, Oxford, U.K.